

Kalczyńska, Maria

Refleksje metodologiczne na marginesie współczesnych badań nad instytucjami książki polskiej w Niemczech

---

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Bibliologia 4 (340), 177-189

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Kalczyńska

Refleksje metodologiczne na marginesie współczesnych badań nad instytucjami książki polskiej w Niemczech*

1. Założenia badawcze

Bibliologia jako jedna z młodszych gałęzi nauk humanistycznych śmiało korzysta z dorobku metodologicznego innych, tradycyjnych dyscyplin wiedzy. Jednakowoż uznanie bibliologii za odrębną dziedzinę pociąga za sobą wszechstronne doskonalenie jej warsztatu badawczego. Zaś interdyscyplinarność jej aparatu naukowego ma znaczący wpływ na poszerzenie perspektywy pól empirycznych opisywanego przez nią zjawiska.

Rzadko podejmowanym wątkiem w badaniach bibliologicznych jest wkraczanie w obszar zagadnień polonijnych. Jako pierwszy zajął się kompleksowo tą problematyką Andrzej Kłossowski z Biblioteki Narodowej w Warszawie¹. Przedwczesna śmierć Profesora zahamowała tak pomyślnie rozpoczęte badania nad książką polską za granicą.

Początek lat 90. można uznać za punkt zwrotny w organizacji wszelkich badań, także księgoznawczych w aspekcie polonijnym. Niespotykanym dotąd zjawiskiem stał się stopniowy zanik wychodźstwa emigracyjnego, o proveniencji politycznej. Tym samym obserwowane są głębokie procesy zmian, jakie zachodzą w sferze rozumienia aksjomatu tożsamości narodowej, co w niedalekiej przyszłości doprowadzić może do przewartościowań w systemie kultury, tudzież postrzegania polskiego słowa (książki, prasy) na obczyźnie. Dlatego też warto w tej

---

* Autorka od kilku lat prowadzi badania bibliologiczne wśród Polonii i instytucji państwowych w Niemczech. Sponsorem badań jest fundacja Research Support Scheme z Pragi.

¹ Zob. A. Kłossowski, *Historia książki polskiej za granicą*, Warszawa 1980.

chwili podjąć wysiłek, aby uchwycić tak istotny dla badacza moment historycznych przemian.

W tym kontekście na pewno na udokumentowanie zasługują współczesne przemiany w życiu literacko-wydawniczym wśród grupy polskiej w Niemczech.

W zakres badań tytułowego zagadnienia – instytucji książki polskiej na obczyźnie – w Niemczech – wchodzić powinny szeroko rozumiane rzeczywiste procesy bibliologiczne, począwszy od sfery wytwarzania po upowszechnianie. Analizie poddać należałoby następujące, kulturotwórcze obiekty wytwarzające: wydawnictwa, drukarnie; upowszechniające: księgarnie, biblioteki oraz inne instytucje czynnie wspierające polonijną działalność kulturową w Niemczech. W szeregu tym nie powinno zabraknąć także wątków osobowych, a mianowicie należałoby ukazać rolę autorów, tłumaczy i redaktorów w tworzeniu wizerunku książki polskiej w Niemczech. Do uzupełnienia problematyki w pewnym stopniu posłużyć może krąg zagadnień związanych z mass mediami (prasa, TV, radio, film i teatr)².

Przystępując do badań, należy sprecyzować podstawowe terminy związane z szeroko rozumianym pojęciem książki polskiej na obczyźnie, widzianej w kontekście polsko-niemieckich przeobrażeń kulturowych ostatnich lat.

Kluczowym określeniem jest *polonikum*, jak wiadomo, do tej pory nie mamy jednoznacznej jego definicji. Naukowcy wykorzystują je dowolnie, dostosowując do własnych potrzeb badawczych.

Dla tematu instytucji książki polskiej w Niemczech, za określenie *polonikum* przyjmujemy:

1. Wydawnictwa zwarte i ciągle wydane przez Polonię i inne organizacje pozapolonijne, które ukazały się w języku polskim, tudzież po niemiecku, ale tłumaczone z polskiego bez względu na narodowość autora.

2. Wydawnictwa zwarte i ciągle w języku polskim i tłumaczone na inne języki, gromadzone w domach i bibliotekach polskich w Niemczech.

3. Wydawnictwa zwarte i ciągle w języku polskim i tłumaczone na inne języki, sprzedawane i upowszechniane przez polskie i niemieckie placówki kolporterskie w Niemczech.

W przedstawionej kategoryzacji najwyżej stać będzie wydawnictwo (książka, gazeta, broszura i inny dokument) w języku polskim wydawane przez Polonię niemiecką z myślą o tamtejszym odbiorcy.

Kolejnym pojęciem, które należałoby zdefiniować, jest: *instytucja wydawnicza i literacka* rozumiana tu jako:

1. Samodzielna, zarejestrowana placówka, działająca w Niemczech i zajmująca się produkcją i popularyzacją polskiej prasy i książki.

² Jedną z pierwszych, która zwróciła uwagę na wykorzystanie w badaniach bibliologicznych różnorodnych metod świata kultury, jest: M. Kocójowa, *Kultura książki w Krakowie doby autonomii galicyjskiej*, Wrocław 1991; idem, *Metoda topograficzna w badaniach nad książką i biblioteką*, Studia Bibliologiczne, Kraków 1995, s. 165–173.

2. Organizacje i osoby zajmujące się wytwarzaniem i upowszechnianiem polskiej literatury i prasy w Niemczech.

Impulsem i podstawą do rozważań nad instytucjami polskiej książki w Niemczech stał się ugruntowany prawnie Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 17 VI 1991 r. Po jego ratyfikacji, po raz pierwszy w historii obu państw, zaistniały odpowiednie warunki do rozwoju m.in. tożsamości kulturowej, rozbudowy wymiany kulturalnej w dziedzinie środków przekazu: radia, tv, prasy i wydawnictw, ponadto szerokiego upowszechniania literatury i sztuki po obu stronach granicy³.

Chcąc przystąpić do obiektywnej analizy interpretacji zapisów traktatowych zachodzących w obszarze bibliologicznym, należałoby odpowiedzieć na kilka zasadniczych pytań.

1. Jaki jest dostęp do instytucji polskiej książki w Niemczech?

2. Kto i w jakim zakresie zajmuje się pielęgnacją i popularyzacją instytucji polskiej książki w Niemczech?

3. Jaka jest rola instytucji niemieckich w popularyzacji instytucji polskiej książki w Niemczech?

4. Jaka jest rola instytucji krajowych w popieraniu i rozwoju instytucji polskiej książki w Niemczech?

Jak z powyższych założeń wynika, przedmiot badań ma charakter interdyscyplinarny, nie mieści się w obszarze żadnej z dyscyplin szeroko pojętej humanistyki. Wykracza także poza ramy księgoznawstwa.

Dlatego też aby swobodnie móc poruszać się po tak sprecyzowanym polu badawczym, do analizy zjawiska powinno się wykorzystać w szerokim zakresie metody przejęte z dyscyplin nauk pokrewnych, a mianowicie historii, socjologii literatury, kulturoznawstwa, psychologii oraz politologii z aspektami polonijnych stosunków migracyjnych.

Tak szerokie spektrum rozmaitych gałęzi wiedzy pozwoli w pełni zobrazować współczesną kulturę książki, na tle przemian społeczno-politycznych badanego obszaru. Wydaje się też, iż w ten sposób będzie można ukazać badane zjawisko w jego ciągłym, historycznym rozwoju, ujawniając związki kultury kraju pochodzenia z krajem osiedlenia, wskazując na różne sfery wpływów instytucji książki polskiej za granicą – polityczne, społeczne, kulturalne, religijne itp.

2. Podstawa źródłowa

W ogólnie przyjętej definicji źródła historycznego stwierdza się, iż źródłem jest wszelki ślad istnienia czy działania ludzkiego w przeszłości oraz odbicie tej

---

³ Jak wykazały wcześniejsze wycinkowe spostrzeżenia, istnieje wiele nieprawidłowości w interpretacji przepisów traktatu na gruncie kulturowym.

działalności współcześnie⁴. Tak ustalone pojęcia pozwalają śmiało łączyć dziedziny historii książki z współczesną socjologią książki, co w rezultacie pozwala badać całokształt życia społecznego danej struktury.

Podstawą źródłową wszelkich badań, a szczególnie współczesnych, jest bez wątpienia prasa. W podjętym temacie wykorzystana zostanie przede wszystkim prasa polonijna i polskojęzyczna wydawana w Niemczech, z przeznaczeniem dla tamtejszego odbiorcy.

Zamierzeniem pracy jest sporządzenie pełnej bibliografii aktualnych tytułów prasy polonijnej. Zdecydowano, iż do tego celu wykorzysta się wszystkie czasopisma, które, bez względu na długość ukazywania się, zaistniały na rynku wydawniczym od początku roku 1990. Do chwili obecnej wykaz ten jest wciąż aktualizowany⁵.

Sporządzony zestaw gazet i czasopism o proveniencji polskiej usystematyzowany zostanie wg kryterium: 1. czasowości, 2. zasięgu, 3. przynależności organizacyjnej, 4. zakresu tematycznego⁶.

Można już teraz stwierdzić, iż jak do tej pory nie ma jednego ogólnoniemieckiego czasopisma dla osób polskojęzycznych w Niemczech. Prasa w języku polskim ukazuje się w wielu ośrodkach w Niemczech, często wydawana jest poza oficjalnym obiegiem, dlatego też trudno dotrzeć do wszystkich tytułów, tym bardziej, iż żadna z bibliotek polskich i niemieckich nie posiada jej kompletów⁷. Wiele tytułów udostępnianych jest poza oficjalnym obiegiem kolporterskim, rozchodzi się w sieci wewnętrznej setek organizacji, towarzystw i ośrodków duszpasterskich. W takim wypadku bezcennym źródłem wszelkich informacji pozostają kontakty prywatne.

Bogatym archiwum m.in. polonijnych wydawnictw prasowych w Niemczech jest kolońska księgarnia „Wawel”, własność Janusza Łątki⁸ oraz hamburska „Arkady” – Waldemara Tymoszuka.

W ogóle należy podkreślić, iż polskie księgarnie w Niemczech, a jest ich obecnie 7, w tym 3 typowo wysyłkowe⁹, poza tym iż regularnie wydają drukowane

⁴ B. Miśkiewicz, *Wstęp do badań historycznych*, Warszawa 1968, s. 91–104.

⁵ Dużą pomoc w porządkowaniu materiału prasowego okazał Zakład Uzupelniania Zbiorów Biblioteki Narodowej z jej kierowniczką Panią Haliną Piwońską oraz Pan Stefan Kosiewski z Polskiego Stowarzyszenia Szkolnego „Oświata” we Frankfurcie.

⁶ Ustalono, iż w latach 1990–1997 ukazywało się ponad 30 tytułów prasy polonijnej (poza biuletynami PMK, informatorami kulturalnymi, np. instytutów polskich, ambasady itp.).

⁷ Najwięcej materiałów zgromadziły ośrodki: Forschungsstelle Ostmitteleuropa przy Uniwersytecie w Dortmundzie i Archiwum Prasowe przy Instytucie Herdera w Marburgu. W Polsce wycinkowe materiały prasowe z obszaru niemieckiego posiada Biblioteka Narodowa, Biblioteka Ossolineum (głównie historyczne), Biblioteka KUL. Por. *Zbiory i prace polonijne największych bibliotek polskich* (seria), wydawana przez Bibliotekę Narodową w Warszawie.

⁸ M. Kalczyńska, *Polska księgarnia „WAWEL” nad Renem*, Biuletyn Wspólnoty Polskiej 1998, nr 4, s. 15–17.

⁹ Arkady – Hamburg, Wawel – Kolonia, Rubikon – Lipsk, Exodus – Regensburg, Dialog – Frankfurt, Eureka – Wuppertal i Berlin.

katalogi wydawnicze, są niezastąpionym źródłem do uzyskiwania dawnych i aktualnych informacji księgoznawczych. Są też miejscem, gdzie można zapoznać się z aktualną polonijną produkcją wydawniczą, zorientować się w tendencjach czytelniczych, wyznaczyć drogi rozchodzenia się książki i prasy w obiegu polsko-niemieckim.

Przy korzystaniu z bazy prasowej warto dokonać analizy porównawczej poszczególnych tytułów polskojęzycznych. Ocenie częstotliwości, szaty graficznej, nakład, format, zawartość reklam i przedruków z prasy ogólnopolskiej i ogólnoniemieckiej. Można także zbadać, który z tytułów cieszy się największą poczytnością wśród czytelników. Interesujących spostrzeżeń dostarczyć może obserwacja, w jakich środowiskach i miejscach w Niemczech można nabyć polskie gazety. Jak rozwija się polski kolportaż? Czy tylko przed kościołami podczas polskich nabożeństw?

Ważnym elementem wszelkich badań jest materiał komparatystyczny. W wypadku wydawnictw prasowych może go dostarczyć wgląd w niemiecki rynek prasowy. Ocenie poddać można inne tytuły prasy obcojęzycznej wydawanej w Niemczech oraz analogicznie prasę niemieckojęzyczną wydawaną w Polsce.

W Niemczech w większych księgarniach i punktach sprzedaży gazet są specjalne stoiska z wydawnictwami obcojęzycznymi. Okazuje się, iż polskich tytułów w porównaniu do innych – jest mało¹⁰.

Chcąc wykazać, jaką pozycję ma dana gazeta, czy cieszy się popytem, należałoby zagłębić się w metody obowiązujące w prasoznawstwie. Jednak w badaniach bibliologicznych skupiamy się nie tyle na zawartości prasy, co na jej formie wydawniczo-edytorskiej.

Obecnie na rynku polskich wydawnictw prasowych w Niemczech najdłużej wydawanym tytułem jest hamburski dwutygodnik „Kurier”. Ukazuje się nieprzerwanie od 1989 r. Dzięki operatywności wydawcy i redaktora w jednej osobie – Brygidy Gołębiowskiej, pismo dociera do większości ośrodków polskich w Niemczech.

Nieco inny charakter ma tygodnik frankfurcki pt. „Info & Tips”, wydawany od 1990 r. przez Stanisława Wenglorza. Oba pisma uzupełniają się doskonale: to pierwsze dokonuje przeglądu z najważniejszych wydarzeń polonijnych z Niemiec i krajów ościennych, drugie przekazuje sukcesywnie aktualne informacje z Polski.

Trzecim pismem, które zachowało od 1989 r. swą ciągłość wydawniczą, jest katolicki dwutygodnik „Nasze Słowo”, ukazuje się pod redakcją Rektora PMK (Polskiej Misji Katolickiej) w Niemczech ks. dra Franciszka Mrowca. Pismo to dostępne jest tylko w obiegu zamkniętym – abonament i kolportaż kościelny. Pozostałe dwa tytuły dostępne są w ogólnoniemieckim obiegu wydawniczym.

---

¹⁰ Sporadycznie można dostać „Politykę”, „Wprost” oraz gazety polonijne jak: „Info & Tips” i „Samo Życie”. Polacy kupują polską prasę w wybranych punktach prowadzonych przez kolporterów Polaków.

W badaniach bibliologicznych warto też zwrócić uwagę na kolporterów prasy, gdyż są oni dla nas bezcennym źródłem wiedzy o aktualnym obiegu wydawniczym prasy polskiej i polonijnej. Jak wynika z wstępnych ustaleń, obecnie w Niemczech działa kilka dobrze zorganizowanych, zawodowych sieci kolporterskich, mających swoje powiązania z kolporterami w Polsce. Najwięcej punktów, bo po 10, znajduje się w Nadrenii-Westfalii i Berlinie¹¹.

Importem i eksportem polskich książek i prasy zajmują się także niemieccy przedstawiciele, wśród których najważniejszy w tej chwili jest Kubon & Sagner z Monachium¹².

Z roku na rok rośnie liczba miejsc, gdzie można handlować polską prasą. Są to po części punkty nielegalne, organizowane raz w tygodniu, głównie przed kościołami. Ostatnio do legalnego kolportażu przyłączyły się sklepy polskie¹³. Polskie wydawnictwa można kupić także podczas rozmaitych imprez polonijnych i w innych miejscach obecności Polaków. W kolportażu polskim aktualnie rozprowadza się ponad 300 tytułów prasowych, w tym od 4 do 5 polonijnych. Przeciętnie raz w tygodniu dostarczana jest prasa z Polski i raz w tygodniu rozprzedawana w Niemczech¹⁴.

Oczywiście prasę można badać na wiele sposobów, jednak dla potrzeb bibliologii wykorzystuje się ją przede wszystkim jako źródło wiadomości o kulturze czytelnicznej, proweniencji wydawniczej, drukarskiej, obiegu i kolportażu oraz informacji o literaturze.

Cenny materiał badawczy może dostarczyć także obserwacja pracy polskich wydawnictw w Niemczech. Szczególnie bezpośrednie kontakty z właścicielami firm oraz analiza ich wytworów udokumentują życie instytucji.

Największa koncentracja polskich firm wydawniczych znajduje się w tej chwili w ośrodkach polonijnych, m.in. w Berlinie działają trzy wydawnictwa, w Nadrenii-Westfalii – siedem, w Hamburgu – dwa, we Frankfurcie – trzy, Monachium – trzy oraz po jednym w Bremie, Hamm, Mannheim i Würzburgu. Większość polskich i polonijnych wydawnictw, jakie obecnie istnieją w Niemczech, ze względów ekonomicznych korzysta z usług drukarni w Polsce. Nieliczne posiadają własną bazę produkcyjną, co jest na pewno korzystne, kiedy chce się wydawać tytuł terminowo i bez pośredników.

Godny odnotowania jest też fakt, że przy redakcjach prasowych powstają wydawnictwa, zajmujące się także z powodzeniem drukiem polskiej książki. Przykładem takim jest młode wydawnictwo berlińskie Isabelli Potrykus, wydawnictwo berlińskie KIK-u (A. Szulczyński) oraz kolońska firma K. Skowera. W badaniach

¹¹ M.in. pracują: Magiera Press, Omega Press, Adalmar Polpress, Marius Matuszczyk Press.

¹² <http://www.kubon-sagner.de>

¹³ Od paru lat rozwija się w Niemczech sieć polskich sklepów PORION, obecnie czynne są w Kolonii, Hamburgu i Düsseldorfie.

¹⁴ Na podstawie informacji: Magiera Press, Kolonia 6.04.1998 r.

bibliologicznych szczególną uwagę skierować należy na firmę wydawniczą, widząc prasę i książkę jako jej wytwory.

W analizie księgoznawczej nie sposób pominąć odbiorcy – adresata produkcji danego wydawnictwa. Okazuje się bowiem, iż firmy działające na zachodzie Europy bardzo często dysponują kapitałem mieszanym, co obliguje ich do działalności na rzecz innych grup narodowościowych, bądź też odbiorcy lokalnego – niemieckiego. Często produkcja przenoszona jest na teren innych krajów, np. Holandii (bliskość Nadrenii-Westfalii), Austrii, Belgii. Zdarza się i tak, iż np. w wydawnictwie Papierak Verlag (Hamm) obok prasy polskiej pojawia się też rosyjska, bo jak mówi jeden z właścicieli firmy, dzięki takim zabiegom możliwy jest druk małopłacalnej gazety polskojęzycznej.

W kręgu ośrodków zajmujących się produkcją polskiej książki i prasy w Niemczech znajdują się także wydawnictwa Polskiej Misji Katolickiej. Najważniejsze jest związane z Rektoratem PMK w Würzburgu, kolejne znajdują się przy większości okręgów duszpasterskich PMK w Niemczech¹⁵.

W badaniach nad instytucjami zajmującymi się wydawaniem polskiej prasy i książki w Niemczech nie można pominąć też firm niemieckich. Dużym ułatwieniem w kompletowaniu materiałów na ten temat jest kontakt z Centrum Informacji o Książce Niemieckiej, które od 1995 r. działa w Warszawie¹⁶. Tutaj można zapoznać się z aktualnymi wykazami firm niemieckich zaangażowanych w produkcję i upowszechnianie książki polskiej w niemieckojęzycznym obszarze językowym. Okazuje się, iż jest tych placówek wcale nie tak mało. Tym bardziej teraz, kiedy literatura i poezja polska zdobywają światowe laury, zainteresowanie wydawaniem poloników jest coraz większe. W renomowanych firmach niemieckich ukazuje się polska książka, m.in. u Suhrkampa, Fischera, Rowohlta, Bertelsmanna oraz Diogenesa¹⁷.

Warto zatem pokusić się o porównanie, która z wymienionych firm dokonała największej liczby wydań i tłumaczeń, ocenić zakres tematyczny, nakład, szatę graficzną, przygotowanie edytorskie. Przy tej okazji można też wykazać, jacy pisarze polscy są najchętniej wydawani w Niemczech.

Przy zbieraniu materiałów do tego zagadnienia nie obędzie się bez wizyty w Instytucie Niemiecko-Polskim w Darmstadt, który – jak wiadomo – ma największy udział w przygotowywaniu i promowaniu polskich tłumaczeń na rynku niemieckim.

W Instytucie znajduje się pokaźna biblioteka poloników oraz gromadzona jest sukcesywnie prasa literacka ukazująca się w Polsce i Niemczech. Instytut jest tak-

¹⁵ Obecnie rozpoznanych zostało aż 37 biuletynów parafialnych, wydawanych sukcesywnie nakładem PMK w Niemczech.

¹⁶ M. Kalczyńska, *Centrum Informacji o Książce Niemieckiej*, Schlesische Wochenblatt z 10–16.04.1998r., s. 14.

¹⁷ Zob. katalogi wydawnicze BIZ- Buchinformations-Zentrum Warschau, Frankfurt am Main 1995–1997.

że sam inicjatorem paru tytułów, na łamach których dokumentowane są stosunki literatury i kultury obu narodów. Najważniejszy jest wydawany od 1989 r. „Deutsch-Polnische Ansichten zur Literatur”, od 1994 r. – „Jahrbuch des Deutschen-Polen Instituts”¹⁸.

Na pewno też interesujący materiał badawczy do tematu instytucji książki polskiej w Niemczech może przynieść wgląd w obszar bibliotekoznawstwa. Mowa tu o spostrzeżeniach, jakie uzyskać można w bibliotekach polonijnych oraz niemieckich. Ocenie poddać można zasoby tych placówek, szczególnie przystosowanie do potrzeb polskojęzycznych czytelników. Zjawisko to powinno się widzieć w kontekście w ogóle zbiorów obcojęzycznych w dużych bibliotekach miejskich i uniwersyteckich w Niemczech.

Okazuje się, iż polska książka i prasa, poza specjalistycznymi placówkami z racji swego przeznaczenia zobligowanymi do przechowywania poloników, obecna jest w wielu bibliotekach w Niemczech, co świadczy na pewno o stałym zapotrzebowaniu czytelników na tego rodzaju literaturę. Oczywiście najlepszym wyznacznikiem dokonywania takich penetracji są miejscowości, gdzie występują duże skupiska ludności polskojęzycznej¹⁹.

Podobne obserwacje można prowadzić także w księgarniach i antykwariatach niemieckich. Badania dowodzą, iż w placówkach tych bardzo często spotkać można polonika.

Nie można tu pominąć także instytucji, które bezpośrednio nie są związane z ich wytwarzaniem, ale często biorą udział w ich upowszechnianiu. Oczywiście nie można zbyt szeroko traktować tego zjawiska, aby nie rozpraszać badań. Jednakże dla charakterystyki bibliologicznej danego ośrodka polonijnego nawet wiadomości kryjące się w dokumentach życia społecznego mogą stanowić ważną informację kulturotwórczą.

Przykładowo można posiłkować się sprawozdaniami z działalności Instytutów Polskich w Düsseldorfie, Berlinie i Lipsku. Tutaj ocenie należy poddać zasoby ich bibliotek, przeanalizować tematykę spotkań literackich, wieczorów filmowych, wystaw itp. Jednym słowem wykazać, ile miejsca w pracach danej placówki zajmuje popularyzacja książki polskiej. Dalej – pod tym samym kątem, ocenić pracę Centrów Kultury Polskiej działających przy PMK, towarzystw oświatowych i kulturalnych oraz pozostałych organizacji polonijnych. Jak wiadomo, instytucje te z racji swego polskiego rodowodu zajmują się dość często upowszechnianiem polskiej literatury. Odbywa się to przy okazji rozmaitych imprez polonijnych i rocznicowych. Dlatego też w miarę możliwości warto uczestniczyć w takich spotkaniach i ocenić, jaką rolę odgrywa na tym forum szeroko rozumiana polska książka i prasa.

¹⁸ Zob. informator instytutu: *Deutsches Polen-Institut 1980–1990*, Darmstadt 1991.

¹⁹ Szczególnie Berlin, Frankfurt, Hamburg, Monachium, Düsseldorf, Kolonia, Dortmund.

Jak z obserwacji wynika, bardzo często przy takich okazjach urządzone są stoiska księgarskie z książkami, prasą, płytami i innymi tego typu wydawnictwami²⁰.

Dla przeciwwagi do analizowanego problemu życia polonijnego warto choćby w minimalnym stopniu ocenić, jak instytucje niemieckie zajmują się upowszechnianiem polskiej książki i prasy. Mowa była już o Instytucie Niemiecko-Polskim w Darmstadt, poza nim są i inne placówki, które w różnym zakresie zajmują się tym zagadnieniem. Zająć się można pod tym kątem analizą pracy towarzystw niemiecko-polskich²¹, różnymi fundacjami, prasą bibliologiczną, działalnością towarzystw literackich, dziennikarskich, stowarzyszeniami niemiecko-polskimi itd.

Jak widać w tej grupie, istnieje chyba największe bogactwo i różnorodność materiału badawczego²².

Bezcennym źródłem informacji o życiu i kulturze Polonii są bezpośrednie kontakty z osobami tworzącymi – pisarzami, dziennikarzami i prowadzącymi wydawnictwa, drukarnie czy księgarnie polskie w Niemczech. Informacje biograficzne uzyskane od tych osób znacznie wzbogacą obraz polskiej książki w Niemczech, tudzież dzieje Polactwa na obczyźnie.

Jak do tej pory nie mamy zbyt wiele prac na ten temat, a badania nad biografistyką polonijną leżą zupełnym odłogiem, szczególnie jeżeli chodzi o teren Niemiec²³.

3. Literatura przedmiotu

W zakres przedmiotu instytucji książki polskiej w Niemczech wchodzi różne dziedziny kultury materialnej i duchowej. Stąd też literatura przedmiotu analizowanego zjawiska powinna być rozległa i bogata w swej treści. Niestety, założenie to jest jednak iluzoryczne, bowiem jak do tej pory nikt nie prowadził badań księgoznawczo-socjologicznych w obszarze instytucji książki polskiej w Niemczech.

W ogóle zagadnienia instytucji książki polskiej na obczyźnie niezbyt często znajdowały się w sferze zainteresowań polonijnych, a już niemal wcale nie słysza-

²⁰ Szczególnie udane są imprezy organizowane przez Konsulat Generalny RP w Hamburgu – z okazji dorocznych świąt majowych.

²¹ Wiele informacji na ten temat można znaleźć w „Dialogu” – niemiecko-polskim magazynie wydawanym przez towarzystwa niemiecko-polskie w Niemczech we współpracy z towarzystwami polsko-niemieckimi w Polsce.

²² Zob. wykaz instytucji: *Handbuch Polen-Kontakte. Institutionen, Projekte, Initiativen*, Osnabrück 1998.

²³ Wyjątek stanowi praca: A. Kłossowski, *Anatol Girs – artysta książki*, Warszawa 1989. Autorka zbiera materiały do Słownika biograficznego ludzi polskiego słowa w Niemczech, gdzie uwzględnieni zostaną m.in.: literaci, poeci, dziennikarze, drukarze, wydawcy, księgarze, bibliotekarze i inni popularyzatorzy polskości.

ło się o penetracjach w środowisku niemieckim, szczególnie w czasach najnowszych. Dorobek badawczy tej dziedziny jest dość skromny, aczkolwiek nie można pominąć osiągnięć, jakie miał w tej dziedzinie wspomniany wyżej prof. A. Kłossowski oraz dużej koncentracji zagadnienia wokół tematyki strictly historycznej – najczęściej opracowywanej z okazji ważnej rocznicy, także zagadnień prasoznawczych²⁴, badań z pogranicza literaturoznawstwa i kulturoznawstwa²⁵.

Jak do tej pory na temat współczesnych instytucji książki polskiej w Niemczech nie posiadamy żadnych większych opracowań naukowych.

Dlatego też, jak zaznaczono we wstępie, należałoby jak najszybciej takie badania podjąć, aby doprowadzić do obiektywnej i pełnej informacji o współczesnych instytucjach książki polskiej w Niemczech²⁶.

Wśród opublikowanych do tej pory materiałów, przydatnych w analizie tematu, wskazać można na cykl publikacji przygotowanych przez Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, oddział w Opolu. W latach 1990–1997 odbywały się sukcesywnie konferencje popularnonaukowe z udziałem przedstawicieli polskich, niemieckich i polonijnych środowisk. Były to pierwsze tego typu spotkania po traktacie²⁷.

W roku 1997 szeroko zakrojone badania socjologiczno-historyczne nad Polonią w Niemczech – „Polacy w Niemczech” podjął Instytut Zachodni w Poznaniu. W założeniach programu znalazł się także aspekt dostępu Polonii do środków masowego komunikowania. Należy mieć nadzieję na pomyślne zakończenie badań²⁸.

W końcu roku 1997 r. w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego podjęto badania nad programem – Polacy w Niemczech po 1945 r.²⁹

W pracach utworzonej niedawno Rady Porozumiewawczej Badań nad Polonią ma się także znaleźć problematyka instytucji książki polskiej na obczyźnie³⁰.

²⁴ Zob. omówienie: M. Kalczyńska, *Polska książka i prasa w Niemczech po 1945 r. Stan i zakres badań*, Wrocław, w druku.

²⁵ Zob. np.: K. Dedecius, *Polonica w wydawnictwach NRF 1946–1966*, Frankfurt 1966; K. A. Kuczyński, *Literatura RFN w Polsce i polska w RFN (1971–1977)*, Zaganie Śląskie 1978, nr 1, s. 87–111; idem, *Literatura polska w wydawnictwie Suhrkamp. Przyczynek do dziejów recepcji piśmiennictwa polskiego w RFN*, *Studia Historica Slavo-Germanica* 1978, Bd. 8, s. 181–185 oraz inne artykuły tegoż autora; M. Reich-Ranicki, *Polnische Literatur in Deutschland*, *Deutsch-Polnische Hefte* 1963, H. 7/8, s. 395–402.

²⁶ Niebawem może się okazać, iż nie będzie potrzeby badania polonijnych zjawisk bibliologicznych, gdyż globalizm europejski doprowadzi do likwidacji indywidualnych cech kulturowych narodów, a wytworzy odbiorcę w pełni zasymilowanego z wielokulturową Euroameryką.

²⁷ Omówienie konferencji zob. M. Kalczyńska, *Polacy w Niemczech – Niemcy w Polsce*, *Przegląd Polonijny* 1998, nr 1, s. 105–114.

²⁸ Zob. sprawozdanie z konferencji na temat programu: M. Kalczyńska, *Czy Polacy w Niemczech mogą czuć się jak w domu?*, *Kurier* (Hamburg) 1997, nr 190, s. 18.

²⁹ Autorka przygotowała opracowanie nt. Stanu badań nad książką i prasą polską w Niemczech po 1945 r.

³⁰ Autorka przygotowuje referat nt. Stan i perspektywy badawcze nad instytucją książki polskiej w Niemczech.

Jak zatem widać, zapoczątkowany został nowy etap badań we wzmiarkowanym zakresie, jednakże wciąż brakuje odpowiednich środków na jego realizację, zwartego programu działania oraz odpowiedniego koordynatora³¹.

4. Metody i środki informacji

Przy dokumentacji omawianego zjawiska, poza metodami tradycyjnymi, można korzystać z różnorodnych nowoczesnych – dostępnych coraz częściej we współczesnym obiegu informacji. Wiele wiedzy przydatnej dla badań księgoznawczych znaleźć można w sieci internetowej, gdzie stale „drukowane” są serwisy informacji prasowej Kongresu Polonii Niemieckiej³², Kuratorium Federalnego Związku Towarzystw Niemiecko-Polskich³³. Swoje strony w internecie posiadają także: Deutsches-Polen Institut w Darmstadt³⁴, Instytut Polski w Berlinie³⁵, Instytut Polski w Düsseldorfie³⁶, Polish Internet Club (kalejdoskop wydarzeń polonijnych)³⁷.

Przy aktualizacji informacji można także korzystać z satelitarnych programów telewizyjnych stacji niemieckich (programy o Polsce: „Multi Kult” w TV Berlin, Media-Nord TV Kilonia) oraz programu TV Polonia – audycje „Ludzie. Sprawy. Miejsca. Polacy w Niemczech”, „Magazyn Polonijny” oraz przeglądy prasy polonijnej.

Do szerokiej dokumentacji obrazu współczesnych instytucji książki polskiej w Niemczech z powodzeniem wykorzystać można też środki audiowizualne – kamerę wideo, magnetofon do wywiadów oraz aparat fotograficzny.

W gromadzeniu materiałów do omawianego tematu poczesne miejsce przypada technikom badań ankietowych. Ważnym etapem w tego typu działaniach jest precyzyjne zbudowanie ankiety, w której znaleźć się powinny pytania kierowane zarówno do instytucji, jak i osób prywatnych. Dlatego też najlepiej zbudować ankietę wieloczołową, składającą się z kilku części i w zależności od respondenta wykorzystywać odpowiedni jej składnik³⁸.

We wstępie do ankiety, w liście adresowym określić należy temat badań, wokół którego będzie poruszał się respondent, z kolei wskazać, kto jest inicjatorem

³¹ Wydaje się, iż instytucją najbardziej predysponowaną do koordynacji tego typu badań jest Pracownia Badań nad Książką Polską za Granicą działająca przy Bibliotece Narodowej w Warszawie.

³² <http://www.ptm-d.com>

³³ <http://www.polen-info.com>

³⁴ <http://stadt.darmstadt.gmd.de/stadt/polen.html>

³⁵ <http://www.polen-info.com/kult/geschich.htm>

³⁶ <http://www.pol-institut.com>

³⁷ <http://www.polonium.de>

³⁸ Jak do tej pory, jeszcze nikt nie prowadził ankietowych badań księgoznawczych wśród emigracji polskiej w Niemczech. Dlatego też nie posiadamy żadnego dobrego wzoru do naśladowania.

i sponsorem badań, a następnie wyjaśnić cel badań oraz podać nazwisko i dokładny adres opracowującego. Tak przygotowany materiał, sygnowany własnoręcznym podpisem opracowującego należy dołączyć do każdej z ankiet³⁹.

Ankiety adresowaną do osób prywatnych i instytucji można podzielić na kilka części. W pierwszej zgromadzić pytania z grupy ogólnych danych o respondentach. Pytamy o wiek, przynależność do organizacji polonijnych, częstotliwość wyjazdów do Polski, wykształcenie. W drugiej części pytamy o czytelnictwo: 1. czytelnictwo prasy, należy określić jaką prasę i w jakim języku czyta się najchętniej, jakie korzyści odnosi się z czytania prasy polskiej; 2. czytelnictwo książek (podobne pytania), w uzupełnieniu – informacje z zakresu księgozbiorów domowych oraz korzystania z polskich księgarni i bibliotek w Niemczech.

W kolejnej grupie ankiety znalazły się zagadnienia dotyczące informacji o książkach i prasie, uczestnictwa respondenta w imprezach popularyzujących polską kulturę w Niemczech.

W pytaniach skierowanych do instytucji zwrócono uwagę na biblioteki, wydawnictwa, drukarnie, TV, radio, teatr, instytuty naukowe i kulturalne, oraz towarzystwa niemiecko-polskie.

W końcowej części ankiety znalazły się pytania z grupy tzw. otwartych, w których respondent może przekazywać uwagi i wnioskować na temat: potrzeby istnienia w Niemczech polskich księgarni, bibliotek czy wydawnictw. Pytano także o najważniejsze problemy do rozwiązania w sferze kultury oraz zmiany, jakie zaszły w tej dziedzinie po 1991 r.

Ankieta została skierowana do większości organizacji polonijnych w Niemczech, także do czytelników bibliotek, m.in. w Instytucie Polskim w Düsseldorfie, Berlinie i Lipsku, Polskiej Misji Katolickiej, osób, które zawodowo zajmują się problemami polskimi w Niemczech: wykładowcy uniwersytetów niemieckich, gdzie prowadzone są zajęcia slawistyczne⁴⁰, instytutów niemieckich zajmujących się tematyką polską⁴¹, polskich instytutów⁴², przedstawicielstw PMK w Niemczech⁴³, wydawnictw polskich, księgarni itp.

Przy rozprowadzaniu ankiety korzystano z posłannictwa poczty oraz starano się osobiście dotrzeć do respondentów, często po wcześniejszych uzgodnieniach telefonicznych przekazywano ankietę pod konkretny adres. Dlatego też procent uzyskanych odpowiedzi jest stosunkowo duży, można szacować, iż ok. 2/3 ankietowanych odpowiedziała pozytywnie na ankietę.

³⁹ Zob. aneks.

⁴⁰ Obecnie w Niemczech aż na 10 uniwersytetach prowadzi się tego typu zajęcia.

⁴¹ M.in. Ośrodek Badań nad Europą Wschodnią w Dortmundzie i Instytut Herdera w Marburgu.

⁴² Düsseldorf, Lipsk i Berlin.

⁴³ Obecnie istnieje w Niemczech Okręg Południowy (12 probostw), Okręg Północny (8 probostw), Okręg Środkowy (17 probostw), Okręg Wschodni (8 probostw), Okręg Zachodni (13 probostw).

Pozostały procent (głównie ci, do których wysyłano ją pocztą) nie udzielił informacji. Przyczyn niechęci do udzielania odpowiedzi można doszukiwać się zapewne z jednej strony w trudnościach wynikających z ogólnej niechęci społeczeństwa polonijnego do brania udziału w jakichkolwiek badaniach ankietowych⁴⁴, a z drugiej z niemożliwości bezpośredniego dotarcia do wszystkich ankietowanych.

Zakończenie

Zagadnienie książki polskiej na obczyźnie, a szczególnie w Niemczech, nie doczekało się jeszcze swojego naukowego opracowania⁴⁵.

Wydaje się, iż właśnie teraz, w chwili ważnych dla świata przemian kulturowo-politycznych, problem dokumentacji polskiego dziedzictwa kulturowego na obczyźnie powinien być jak najszybciej rozwiązany. Tym bardziej, iż pewne zjawiska, szczególnie w świecie polskiej książki, z dnia na dzień zanikają bezpowrotnie. Odchodzą ludzie, którzy tworzyli polskie biblioteki, prasę, zespoły, chóry i wiele innych instytucji upowszechniających polskość na obczyźnie. Rodzi się nowa rzeczywistość – powstaje nowy typ odbiorcy kultury masowej, różnorodna staje się też wizja miejsca kultury rodzimej w stosunku do cudzej⁴⁶.

W założeniu do badań nad instytucjami książki polskiej w Niemczech udokumentowaniu poddany zostanie stan zachowania kultury ojczystej na obczyźnie w końcu XX wieku. Wykazana zostanie aktywność kulturalna środowisk polonijnych oraz instytucji państwowych obu narodów – niemieckiego i polskiego po traktacie z 1991 r.

Kończąc rozważania nad paradygmatem współczesnych badań instytucji książki polskiej na obczyźnie w kontekście uwarunkowań niemieckich można postawić tezę, iż *nic tak – tu w Polsce z wami tam w Niemczech – tak nie łączy jak własnie kultura widziana w kontekście instytucji książki polskiej.*

---

⁴⁴ Jedna z ankietowanych odpowiedziała wręcz, iż: nie lubię wypełniania ankiet, gdyż zawierają one często bardzo kłopotliwe pytania, a w szczególności zbyt ingerują w prywatne życie ankietowanego.

⁴⁵ W programie sympozjum naukowego nt. Kultura skupisk polonijnych, (III), Warszawa 1998 – problematyka niemiecka nie była poruszana.

⁴⁶ Zob. A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.